

ПОРТРЕТИ ІСТОРИКІВ МИНУЛОГО

І. В. Верба (Київ)

О. П. Оглоблин*

На час роботи О. П. Оглоблина в Інституті історії припадає і відновлення його професорсько-викладацької діяльності у вищих навчальних закладах України. Так, протягом 1941 р. він очолював кафедру історії України Київського державного університету (КДУ)¹, а з 1 листопада 1939 р. займав і відповідну посаду в Одеському державному університеті². У цих вузах Олександр Петрович читав курси з історії України та різноманітні спецкурси, головним чином історію народного господарства, гетьманщини, історіографію тощо. О. П. Оглоблин працював і в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, де в 1938 — 1941 рр. очолював відділ методики історії³. За той час побачили світ його праця «Збірник матеріалів з історії Західної України для середньої школи» і невеличка методичка «Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі та місце її в курсі історії СРСР для середньої школи». Аналізуючи процес творчої праці О. П. Оглоблина тих часів сьогодні, ми бачимо, що якість всього зробленого дослідником знижувала багатотемність. Через це чимало своїх наукових починань він так і не зміг завершити.

Останні передвоєнні роки, крім творчої науково-педагогічної роботи, принесли історика і довгі місяці хвилювання. Ще 4 листопада 1939 р. ВАК СРСР прийняв рішення про перезатвердження всіх наукових ступенів, і О. П. Оглоблин вимушений був (у котрий раз) доводити свій високий творчий статус. Майже весь 1940 рік він витратив на підтвердження свого докторства від КДУ та ІУ АН УРСР⁴, а згодом отримав і відгук про власну наукову діяльність, написаний співробітником Інституту історії СРСР, членом-кореспондентом АН СРСР В. І. Пічетою. Московський учений високо оцінив науковий хист, ерудицію й обізнаність О. П. Оглоблина з джерелами. Особливо він наголосив на тому, що Олександр Петрович є автором 8 монографій та 32 статей (не рахуючи рецензій) з питань історії української фабрики, і водночас наполягав на перезатвердженні його наукового ступеня доктора історичних наук⁵. Нарешті, в лютому 1941 р. Вчена рада Інституту історії СРСР виступила з клопотанням перед ВАКом про надання О. П. Оглоблину згаданого наукового ступеня без захисту докторської дисертації. Як можна здогадатися з листа В. І. Пічети до Н. Д. Полонської-Василенко від 16 лютого 1941 р., засідання з цього приводу проходило досить бурхливо. Проти О. П. Оглоблина виступили московські вчені, професори Г. М. Панкратова, О. А. Савич й С. В. Бахрушин, які хоча й визнавали наукові досягнення історика, все ж більш акцентували увагу на його помилках. На захист Олександра Петровича виступили М. Л. Рубінштейн та В. І. Пічета, яким вдалося відстояти вченого з допомогою акад. Б. Д. Грекова⁶. Кінець кінцем 2 березня 1941 р. ВАК присвоїв О. П. Оглоблину науковий ступінь доктора історичних наук⁷. Фактично вдруге було підтверджено високий науковий статус ученого, його фаховий рівень. Перед ним, як і в попередні роки, відкривалося широке поле для науково-педагогічної діяльності, виростали нові обрії для творчих вершин, в недалекому майбутньому маячив й академічний Олімп, до якого він вритул підійшов в 1941 р. Але цим планам не судилося здійснитися. На заваді стала війна.

В перші місяці військового лихоліття почалася евакуація академічних установ, складалися списки науковців для від'їзду. Як свідчить вже згадана нами Н. Д. Полонська-Василенко, цей процес в Академії проходив вибірково:

* Закінчення. Початок див.: УІЖ. — 1995. — № 5.

за таємним наказом вивозили тільки академіків із сім'ями та видатних науковців⁸. За спогадами сучасників, які зустрічали О. П. Оглоблина в ті буремні дні, вченого так і не включили в ці реєстри⁹. Нам здається, що за тих умов його могли записати хіба що до інших списків, в які потрапили деякі вчені Академії й, насамперед, академіки А. Ю. Кримський та К. О. Студинський... На щастя, цього не трапилось. Остання лаконічна посвідка, видана Олександрові Петровичу 16 вересня 1941 р. тодішнім директором ІУ АН УРСР С. О. Сенченком, засвідчила, що він є працівником цього інституту й обіймає посаду старшого наукового співробітника¹⁰.

З вступом німецьких частин до Києва, як наголошують закордонні біографи дослідника, українська громада запросила проф. О. П. Оглоблина на відповідальний пост голови Київської міської управи (КМУ) й члена Української національної ради¹¹. Аналізуючи дії Олександра Петровича в ті дні, можна констатувати, що КМУ він очолив свідомо й добровільно. Важко сказати, які чинники вплинули на це рішення вченого. Можливо, він хотів більш дієво реалізувати свій громадсько-політичний та науковий потенціал. Очевидно, йому пригадався приклад акад. Д. І. Багалія, який, хоч і за інших умов, головував у Харківській управі. Нам здається, що серед більш як 1000 науковців Києва, які залишились в окупації, саме О. П. Оглоблин був найпридатнішою для німецької адміністрації кандидатурою на посаду першого голови КМУ. Такі його особисті якості та обставини життя, як молодість, часткове знання німецької мови, організаторський хист, позапартійність, зв'язки й обізнаність з науково-громадськими колами Києва, високий науковий статус, ореол жертви більшовицького уряду, зрештою, амбіціозність створювали йому в очах нової влади більш привабливе реноме в порівнянні з іншими науковими і громадськими діячами. 6 тижнів (з 23 вересня по 29 жовтня 1941 р.) за згодою німецького командування він керував КМУ¹². Це був вкрай складний час. Після відходу Червоної армії всі ланки громадсько-політичного, економічного й культурного життя Києва не функціонували. Про катастрофічний стан української столиці пишуть свідки тих подій¹³. Тому не дивно, що О. П. Оглоблин, як голова КМУ, піклувався про відродження української святині. За завданням окупаційної влади міські урядовці на чолі з вченим складали списки військових об'єктів Києва та його околиць, писали доповідні записки про стан і діяльність міських підприємств, організовували роботу мережі українського радіомовлення¹⁴. Є дані, що за участю голови КМУ був створений комітет взаємодопомоги полоненим і хворим у Білій Церкві¹⁵. За спогадами очевидців, міській адміністрації вдалося відновити рух трамваїв, налагодити роботу електростанції, водогону, телефонної мережі, сформувати програму культурного життя¹⁶.

Значною заслугою вченого були спроба відродження Української Академії наук (УАН) та розгортання роботи науково-дослідних осередків міста. 20 жовтня 1941 р. історик скликав нараду вчених, яка відбулася в приміщенні Будинку УАН (вул. Володимирська, 55)¹⁷. На ній було декларовано про відновлення Академії наук, призначено тимчасово її Президію, а також затверджено штат керівників відділів і окремих науково-дослідних інститутів. Зокрема, директором Інституту хімії було призначено акад. В. О. Плотникова (водночас Президент УАН), Інституту мінералогічної сировини — акад. Б. С. Лисіна (член Президії), Інституту органічної хімії — акад. В. П. Шапошникова (член Президії), Археологічного інституту — проф. Н. Д. Полонську-Василенко, Історичного інституту — доктора М. У. Андрусяка тощо¹⁸. О. П. Оглоблин посів членство в Президії УАН як керівник Історико-філологічного відділу¹⁹. Хоча роботу названа установа так і не розгорнула, все ж цю сторінку життя Олександра Петровича не варто ігнорувати.

Слід сказати й про інші за своїм спрямуванням заходи, що мали місце в Києві, коли О. П. Оглоблин головував у КМУ. Так, остання видавала розпорядження про збір серед єврейського населення майна, одягу, білизни, взуття, засобів виробництва та передавала все це міській комендатурі. Скла-

далися і списки заарештованих євреїв²⁰. Найбільшою трагедією тих днів стали масові розстріли єврейського населення в урочищі Бабин Яр. За свідченням сучасних дослідників даного питання, саме урядовці КМУ обрали це місце²¹. Ми не маємо прямих доказів участі О. П. Оглоблина в цих репресивних діях німецького командування, але, безперечно, що, як голова Київської міської управи, він несе відповідальність за все, що тоді відбувалось в місті. Зрештою, зазначимо, що, звинувачуючи О. П. Оглоблина в трагедії, яку зазнало українське єврейство, не можна забувати і про головний чинник розстрілів — німецьку антисемітську політику. Згодом професор залишив обер-бургомістерство в зв'язку з арештом його заступника В. Багазія, звинуваченого новими хазяями в махінаціях з квартирами та майном розстріляних євреїв²².

З 17 квітня по 18 листопада 1942 р. Олександр Петрович очолював Музей-архів переходової доби історії м. Києва²³. За досить короткий термін О. П. Оглоблину вдалося зібрати в цьому закладі видатних представників науки і культури, таких, як історик Н. Д. Полонська-Василенко, архітектор І. В. Моргілевський, мистецтвознавець С. О. Гіляров, літературознавець В. В. Міяковський, археолог П. П. Курінний та ін. Олександр Петрович виступив ініціатором зібрань архівних матеріалів, фотознімків, картин, усних та письмових свідчень, які б фіксували злочини більшовицького режиму. За його ж пропозицією готувалась і виставка «Руйнування більшовиками культурних пам'яток у м. Києві»²⁴. Однак, продекларувавши спочатку підтримку українського національного руху, німецьке командування згодом негативно поставилося до діяльності наукових осередків, зокрема, Музею-архіву, й невдовзі його було закрито. Як свідчить сучасний історик М. В. Коваль, головний «культурфюрер» Києва доктор Бенцінг залишився незадоволений експонатами музею, переважна більшість яких ілюструвала процес відбудови столиці українськими установами²⁵. Очевидно, на цій хвилі боротьби з українством О. П. Оглоблина призначили директором 76-ої київської середньої школи (23 листопада 1942 р.), але вже наступного дня згідно з наказом штадткомісаріату це розпорядження відмінили²⁶.

Після цього Олександр Петрович усю свою енергію зосередив на керівництві експертною комісією історично-філологічних наук та історично-археологічною секцією Будинку вчених. Комісія, в яку, крім О. П. Оглоблина, входили професори Н. Д. Полонська-Василенко, Б. В. Якубський, О. С. Грузинський та І. В. Шаровольський, за кілька місяців розглянула 122 справи вчених Києва і дала свої відгуки про їх наукову продукцію²⁷. Робота в комісії забирала багато часу, сил і здоров'я. З ранку до пізнього вечора доводилось інтенсивно працювати. Однак Олександр Петрович не втрачав надії поринути в улюблений дослідницький процес. Нагода з'явилася влітку 1942 р., коли він на протязі місяця (з 15 червня по 15 липня) очолював комісію по українській емблематиці, до якої запросив своїх давніх колег: П. П. Курінного, В. В. Міяковського, С. М. Драгоманова, В. А. Шугаєвського, Л. О. Окиншевича та Н. Д. Полонську-Василенко. Комісія в цьому складі підготувала три історичні довідки, одну з яких — «Герб міста Києва» — власноручно написав Олександр Петрович. Ця невеличка стаття на 7 сторінок вражає кількістю опрацьованої літератури, викладом думок, аргументацією висновків. За глибоким переконанням історика, гербами міста Києва були давній герб «Куша» та «Архангел Михаїл»²⁸.

Поринувши в наукові пошуки, дослідник написав ще дві розвідки: одну з історії української генеалогії XVII ст., присвячену внучці двох гетьманів — І. Брюховецького та І. Самойловича — П. Т. Ісканській, а другу з історії українсько-німецьких взаємин першої половини XVIII ст. «Україна й Голштинія в 1730-х рр.»²⁹. Збирав він матеріали і для багатотомної української генеалогії. Все ж найулюбленішою справою вчений вважав процес розкриття багатьох таємниць патріотичного шедевра вітчизняної історіографії — «Історії Русів», над якою він плідно працював ще за радянських часів. За цією копіткою роботою дослідник відпочивав, набирался сил і насаги³⁰.

Під час війни О. П. Оглоблин зав'язав наукові стосунки з українськими еміграційними діячами, насамперед з Д. І. Дорошенком, Б. Д. Крупницьким, А. І. Яковлівим, митрополитом А. Шептицьким³¹. Жваве листування між ними розширювало горизонти наукових обріїв вченого, сприяло складанню ним перспективних планів дальшої творчої роботи, обдумуванню концепції українського історичного розвитку. Проте реалізувати це досліднику завадила війна. З підходом радянської армії до Києва він змушений був переїхати до Львова, де відразу ж включився в роботу історичної секції напівлегального Наукового товариства ім. Шевченка й організованої за ініціативою митрополита А. Шептицького Церковно-археографічної комісії. Так, О. П. Оглоблин склав проєкт статуту останньої. Однак і тут воєнні події перешкодили його дальшій праці. В березні 1944 р. на запрошення колегії професорів філософського факультету Українського вільного університету (УВУ) він переїхав до Праги для викладання в цьому вищому навчальному закладі³². Але й там науковець довго не затримався. Вже навесні 1945 р. він з групою професорів університету перебрався до Баварії³³.

Деякий час Олександр Петрович мешкав у маленькому селі Трансфельден (район Пассау), де продовжував свої студії над походженням «Історії Русів», а після того як у Мюнхені зібралася група викладачів УВУ, перебрався до Аугсбурга поблизу вищезгаданого міста. Тут він зі своїми побратимами по науковому перу професорами В. М. Щербаківським, Д. І. Дорошенком, О. І. Баранівим, П. К. Ковалівим та іншими виступив ініціатором відродження Українського вільного університету в Мюнхені³⁴. В тих умовах це було вкрай складною справою. Не вистачало коштів і матеріально-технічного забезпечення, бракувало й студентів. Та все ж мюнхенський період життя для вченого увінчався успіхом: він посів професорську посаду в УВУ (1945 — 1951 рр.), а згодом і у Богословсько-педагогічній академії Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) (1946 — 1947 рр.).

В Німеччині з новою силою виявився організаторський талант дослідника. О. П. Оглоблин став одним з тих, хто відроджував Українське історично-філологічне товариство. На протязі декількох років він виконував обов'язки заступника його голови (1948 — 1951 рр.). Поринувши повною мірою в творчий процес, Олександр Петрович з 1946 по 1951 рр. посідав посаду директора Науково-дослідного інституту мартирології. Керував він також відділом генеалогії Українського науково-дослідного інституту родознавства та знаменознавства (з 1947 р.), а з 1948 р. до його і так різнобічних обов'язків додалася ще й редакційна робота в історичному відділі Енциклопедії українознавства у Парижі³⁵. Крім того, О. П. Оглоблин брав участь і в роботі Міжнародної вільної академії наук у Парижі (1951 р.)³⁶. Слід зазначити, що цей інтенсивний період науково-педагогічної діяльності історика відбувався на тлі процесу зародження «холодної війни» між Сходом та Заходом, коли ідеологічні фактори брали гору над справжньою наукою.

1951 рік став останнім в європейському житті дослідника. Матеріальні труднощі, а головне — вкрай обмежена можливість для історика-емігранта сповна реалізувати свої творчі плани примусили Олександра Петровича переїхати до Сполучених Штатів Америки, де він довгі роки проживав у м. Лудлові. Тут учений очолив іспитову комісію філософського факультету УВУ в США й став професором Українського технічного інституту у Нью-Йорку. В нас немає можливості розглянути хоча б коротко всі аспекти багатогранної наукової діяльності вченого. Проте, безумовно, О. П. Оглоблин мав великий вплив на розвиток української еміграційної історичної науки³⁷. Жодна більш-менш помітна подія у ній не обходилася без благодійного впливу Олександра Петровича. В 1963 р. дослідник, який багато зробив у галузі спеціальних історичних дисциплін, очолив Українське генеалогічне і геральдичне товариство, а з 1965 р. головував в Українському історичному товаристві (УІТ) (з 1980 р. був його почесним головою). Одночасно вчений плідно співпрацював в Українському науковому богословському товаристві (з 1961 р.)³⁸. 60 — 70-ті роки позначилися для Олександра Петровича новим етапом у розбудові історичної науки в еміграції. Довгий час він очолював

Наукову раду Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського (Філадельфія), а в 1960 — 1977 рр. працював науковим консультантом для докторантів з історії України в Українському науковому інституті Гарвардського університету. З 1970 р. О. П. Оглоблин був президентом Української вільної академії наук у США (УВАН) (з 1987 р. — почесний президент).

Олександр Петрович — один з небагатьох істориків старшого покоління, який побачив новітнє українське відродження. Цей процес в Україні збігся з 90-літнім ювілеєм самого дослідника. На хвилі емоційного піднесення його вшанували обранням почесним членом Наукового товариства ім. Шевченка, з яким він мав зв'язок ще з 1947 р.

До кінця життя вчений не стояв осторонь від дальшого розвитку української історичної науки. Так, у 1988 р. він разом із своїми учнями і колегами, серед яких — прізвища М. Антоновича, Л. Винара, І. Каменецького, О. Субтельного, М. Пана і Д. Штогрин, виступив ініціатором академічного видання творів класика української історіографії М. С. Грушевського³⁹. Помітною була і участь Олександра Петровича в роботі Комісії термінології історії України, що працювала під керівництвом відомих дослідників А. Жуковського, Т. Гунчака і Т. Цюцюри у 1988 р., та у науковому журі від УІТ по написанню спеціальної монографії, присвяченої історії міста Львова або Львівщини⁴⁰. У зв'язку з 90-літнім ювілеєм вченого, яке широко відзначалося всіма науковими осередками української діаспори в 1989 р., Українське історичне товариство запланувало видання деяких праць О. П. Оглоблина з мазепознавства й інших актуальних проблем історії України у перекладі на англійську мову проф. О. Субтельного. Одночасно в науково-дослідній програмі українознавства при Іллінойському університеті в Урбані (керівник — проф. Д. Штогрин) було заплановано перевидання монографічної серії з творчого доробку О. П. Оглоблина, яка тематично має охоплювати такі розділи: Хмельниччина, мазепинська доба, Гетьманщина XVIII ст., бібліографія (всього — 18 студій).

Окремо слід сказати й про те, що Олександр Петрович виховав цілу плеяду науковців, частина з якої (Л. Винар, О. Вінтоняк, В. Омельченко) відіграє нині помітну роль у науковому українознавстві⁴¹.

В останні роки життя О. П. Оглоблин з ностальгічним почуттям цікавився всіма процесами, що відбувалися в історичній науці на Батьківщині. Так, особливо його зацікавили окремі праці, де автори вперше в українській радянській історіографії переглянули погляди на роль і значення гетьмана І. Мазепи в історії України⁴². Як говорив О. П. Оглоблин Л. Винару, він щасливий, що дожив до появи цих статей у радянських журналах. Вони, на його думку, матимуть вплив на переосмислення постаті І. Мазепи і його доби в сучасній Україні⁴³.

До останніх днів учений зберіг ясність думки і бажання працювати, але роки брали своє. Незадовго до смерті Олександр Петрович заповів свій великий архів, який налічує численне листування з митрополитами А. Шептицьким та Іларіоном (І. Огієнком) і дослідниками Н. Д. Полонською-Василенко, Б. Д. Крупницьким, Я. Пастернаком, Д. та В. Дорошенками, Українському історичному товариству в особі Любомира Винара. В архіві зберігаються й ненадруковані праці вченого. Однак і ті, які вже побачили світ, мають суттєві доповнення⁴⁴. Помер О. П. Оглоблин 16 лютого 1992 р. Поховання його відбулося 20 лютого на цвинтарі у Спрінгфілді (США)⁴⁵.

Ще за життя Олександра Петровича його рідкісний дослідницький дар, енциклопедичність знань, поєднання аналітичності із синтезуванням історичного процесу були визнані сучасниками як видатні. Саме як найбільший сучасний український історик увійшов Олександр Петрович до численних наукових видань діаспорних учених.

Наукова спадщина історика велика і різноманітна. Він є автором понад 700 публікацій з історії України, історіографії, джерелознавства й генеалогії. Крім того, не менш як 500 енциклопедичних заміток учений вмістив в українській і англомовній Енциклопедії українознавства (від 1949 до 1989 рр.).

Хронологічно доробок О. П. Оглоблина охоплює майже всі періоди складної української історії від найдавніших часів до другої половини ХХ ст. Умовно всі його праці поділяють на декілька великих тематичних груп: історіографічні, з питань економічної історії України, політичної історії України (періоду «Руїни», студії про діяльність гетьмана Петрика, доба І. Мазепи, часи Гетьманщини ХVIII ст.), генеалогічні та з історії української культури. Специфічну тему становлять і спогади історика.

В сфері історіографії праці О. П. Оглоблина розподіляються на синтетичні й аналітичні. В них яскраво простежується вплив різних наукових концепцій — неонародницької М. С. Грушевського, марксистської, державницької, репрезентованої С. Томашівським та В. Липинським. Із синтетичних праць цінність становить «Українська історіографія. 1917 — 1956», що з'явилася в «Анналах УВАН» (тт. V — VI за 1957 р.). Цією працею О. П. Оглоблин продовжив дослідження Д. І. Дорошенка «Огляд української історіографії». В монографії Олександр Петрович на значній кількості праць охарактеризував різні історіографічні школи. Зупинився він на дослідженнях й окремих істориків, висвітлюючи їх роль в історичному процесі у цілому. Нині ця праця допомагає в роботі дослідникам як бібліографічний довідник.

Займався вчений і сучасною українською радянською історіографією. Серед праць, присвячених цій проблематиці, є, зокрема, такі: «Як большевики руйнували українську історичну науку» (Прага, 1945), «Українська історична наука в 1920 р.» (Сучасник, 1948) та, нарешті, «Думки про сучасну українську советську історіографію» (Нью-Йорк, 1963). У цих працях дослідник докладно проаналізував різні етапи розвитку української історичної науки 20 — 50-х років, показав процес її поступового підкорення ідеологічним засадам Комуністичної партії.

Серед аналітичних праць О. П. Оглоблина треба згадати його студію про ймовірного автора літопису Самовидця⁴⁶, де він, аналізуючи джерела, довів авторство цього твору козацького старшини Р. Ракушки-Романовського. Й досі ця думка переважає серед більшості українських істориків.

Протягом довгих років учений досліджував і найвизначніший твір української національно-патріотичної думки кінця ХVIII ст. — «Історію Русів». Міркування його з приводу цієї праці втілилися в низці наукових розвідок — таких, як «Аннали Малой России» Шерера й «Історія Руссов» (Науков. збірник УВУ. — Мюнхен, 1948. — Т. 5), «Етнічні й політичні принципи «Історії Русів» (англомовна стаття, «Аннали УВАН», 1952. — Ч. 4), «Де була написана «Історія Русов»? (Науков. збірник УВУ. — 1956. — Т. VI), ґрунтовна передмова до перекладу «Історії Русів» українською мовою, яка з'явилася за редакцією О. П. Оглоблина в Нью-Йорку в 1956 р. у видавництві «Вісник-ООЧСУ». В цих працях учений, використовуючи історико-порівняльний і аналітично-синтетичний методи дослідження, прийшов до висновку, що даний твір був написаний на Новгород-Сіверщині членами українського патріотичного гуртка, що діяв у 1780 — 1790-х рр. Висунув він також ще одну гіпотезу про авторів «Історії Русів» (В. Ханенка, О. Ханенка, О. Лобисевича), але згодом від неї відмовився.

Ще 20-річним студентом О. П. Оглоблин почав вивчення проблем економічної історії України, маючи намір, як він пізніше зазначав, заповнити певні прогалини схеми М. С. Грушевського, який побудував свою історичну концепцію самостійності України тільки на фундаменті етнічнотомно-культурного і національно-патріотичного характеру. Натомість проблема економічної самостійності України в її історичному розвитку не була ані розв'язана, ані навіть науково поставлена⁴⁷. Вчений взявся за вирішення цієї проблеми, запланувавши серію праць з 6 томів, що хронологічно мали охоплювати період від ХVIII до ХХ ст. На жаль, йому вдалося видати тільки 3 томи.

Організованість і величезна працездатність дали змогу Олександру Петровичу за три роки (1920 — 1923 рр.) опрацювати значну кількість архівного й друкованого матеріалу і написати три томи матеріалів з історії української фабрики загальним обсягом у 786 друкованих сторінок. Праці

О. П. Оглоблина з цієї проблематики відзначалися бездоганим знанням літератури з питань, що досліджувалися, докладним аналізом аргументації та думок інших учених, глибокою проробкою історіографії теми, досконалими прийомами вивчення й наукової критики джерел⁴⁸. Основну увагу в цих працях історик зосередив на процесах хронологічного окреслення поняття «українська економіка», яке поступово переросло в поняття «територіальної української економіки». Останнє в свою чергу трансформувалося в більш загальний термін «національна економіка України». Олександр Петрович досліджував також і проблеми генезису передпролетаріату й пролетаріату, умови роботи на фабриках, різні аспекти найму й життя трудящих, історіографію міжнародної торгівлі тощо. Звичайно, для сучасного науковця окремі його положення є застарілими. Це природно, бо з часу написання багатьох праць минуло 50 — 60 років. Однак значення всього наукового доробку вченого з економічних питань історії України є непересічним. Крім того, це була перша спроба подібного гатунку, яка виконувалася на найвищому рівні тогочасних знань. Нині джерельний матеріал з цієї проблематики зріс у багато разів. Однак документи, введені вченим до наукового обігу вперше, повністю зберігають своє значення.

Політична історія України на протязі всього життя науковця була важливим об'єктом його дослідження. Ще будучи молодим професором ВІНО, він вивчав роль Хмельниччини та дальших історичних подій у житті української нації. Тому й присвятив їм багато своїх праць як в радянський період⁴⁹, так і в добу еміграції. Серед останніх діаспорних студій ученого варто згадати його узагальнюючі монографії й окремі статті, серед яких особливе значення мають «Золотий спокій» (Арка, 1948), «Думки про Хмельниччину» (Нью-Йорк, 1957), «Хмельниччина і українська державність» (Нью-Йорк, 1954), «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року» (Мюнхен, 1966), «Українсько-московська угода 1654 р.» (Нью-Йорк, 1954), «З історії української державної думки доби Мазепи» (Вісник, 1955. — Ч. 6), «Українсько-кримський договір 1692 року» (Вісник, 1957. — Ч. 2), «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (Нью-Йорк, 1960, Записки НТШ. — Т. 170), «Вивід прав України» гетьмана Пилипа Орлика» (Вісник, 1954. — Ч. 5), «Маніфест гетьмана Пилипа Орлика» (Вісник, 1956. — Ч. 12), «Українські політичні плани 1730-х років» (Записки ЧСВВ, 1956. — Т. II. — Ч. 3/4), «Люди Старої України» (Мюнхен, 1959), «Опанас Лобисевич 1732 — 1805» (Мюнхен, 1966). Ці праці, які й досі становлять значний інтерес, розподіляються на два головні цикли досліджень: 1) з історії Української козацької держави (Гетьманщини) XVII — XVIII ст. та 2) початок і розвиток українського національного відродження в кінці XVIII і в XIX ст.

Торкаючись питань історії передхмельниччини, так званого «золотого спокою» (1638 — 1648 рр.), вчений на відміну від польської й української історіографії (зокрема, М. С. Грушевського), які вважали цей період часом занепаду, дійшов до висновку, що тоді в Україні відбувалися процеси бурхливого економічного піднесення й духовно-культурного життя. Саме в першій половині XVII ст., на думку О. П. Оглоблина, сформувалась ідея українського відродження, яка органічно продовжувала історичний зв'язок козацької держави із старою, княжою Київською Руссю. Повстання під проводом Б. Хмельницького вчений розглядав як національну революцію, що поклала початок формуванню українського державотворчого процесу. Вивчивши його з часів Хмельниччини й проаналізувавши відповідні джерела, Олександр Петрович довів, що держава за великого гетьмана в основі своїй була демократична (вибори, рада) з елементами монархії (передача гетьманства у спадок). Разом з тим успадкування гетьманської влади вчений розглядав як фактор незалежності України від російського царизму. Дослідник творчості О. П. Оглоблина Ю. Бойко підкреслив, що гетьман Богдан Хмельницький, як вважав Олександр Петрович, формуючи свою монархічну ідею, все ж враховував і демократичні козацькі традиції, використовував їх для формування своїх монархічних планів⁵⁰.

Період другої половини XVII — початку XVIII ст. в історії України розглядався науковцем як надзвичайно важливий. Це був час, коли патріотично настроєна козацька старшина, вивчаючи державний устрій різних країн (Польщі, Туреччини, Кримського ханства, Росії, Швеції), бажала вибороти для України політичну незалежність. Проаналізувавши договори гетьмана Петрика з Кримом, дослідник дійшов висновку, що це були угоди двох вільних держав, спрямовані проти Московщини.

Доба Мазепи — це час відродження України (політичного, економічного і культурного життя), що настав після «Руїни». Всупереч офіційній радянській історіографії О. П. Оглоблин вважав Мазепу продовжувачем планів Хмельницького, патріотом України, визначним державцем і дипломатом. Досліджуючи історичні умови, в яких опинились українські землі, напружену соціальну боротьбу на Запоріжжі, заколоти й селянські повстання, Олександр Петрович вважав політику І. Мазепи розумним лавіруванням. На його думку, І. Мазепа не був ні москвофілом, ні ворогом Москви, але трагічні події воєнних часів в Україні під час Північної війни і боротьба двох монархічних держав — Росії і Швеції — за неї поставили гетьмана перед дилемою — з ким іти далі? Вибравши в союзники Карла XII, І. Мазепа позбувся національної підтримки. Відійшла від нього й опозиція, а допомога рядового запорізького козацтва була незначною. І. Мазепа програв, його політична концепція другої Хмельниччини не реалізувалася. З іншого боку, він зумів сприяти піднесенню українського господарства і культури — цих головних атрибутів української державності й національної самобутності.

Окремий цикл праць О. П. Оглоблина, присвячений проблематиці незалежності України у другій половині XVIII ст. — на початку XIX ст., пов'язаний безпосередньо з національним відродженням. Вивчаючи цей етап історичного розвитку, вчений виступив захисником української старшини того часу, її політичної, суспільної і культурної діяльності. Рефреном через твори О. П. Оглоблина проходить думка про безперервність ідеологічної боротьби української політичної еміграції, що майже до 1760-х років діяла в Європі, починаючи з часів визвольних змагань гетьманів І. Мазепи (1687 — 1709) і П. Орлика (1710 — 1742), і мала певний ідейний, а подекуди й організаційний контакт з визвольним рухом України.

Не можна залишити поза увагою і студії О. П. Оглоблина з історії української церкви. Серед них: «До історії архіву Київської митрополії XVIII ст.» (Записки ЧСВВ, 1950. — Т. I), «До історії українського духовенства на Гетьманщині XVIII ст.» (Богослов, 1951. — Кн. I), «Неопублікований лист митрополита Іпатія Потія з 1603 р.» (Записки ЧСВВ, 1956. — Т. II), «Московська теорія III Риму в XVI — XVII стол.» (Мюнхен, 1951). У цих працях проводяться ідеї української церковної автономії⁵¹.

Окремо слід сказати і про праці О. П. Оглоблина, присвячені історії української культури. З цього циклу згадаємо «Пам'ятки українського церковного малярства часів гетьмана Івана Мазепи» (Бюлетень Богословсько-педагогічної академії УАПЦ, 1946. — ч. 2), «Іконографія гетьмана Івана Мазепи» (Україна (Париж), 1952. — Ч. 8) тощо.

Особливе місце в творчості вченого займає генеалогія як спеціальна історична дисципліна. Основні думки з цієї тематики він висловив у статтях «Українська генеалогія та її значення для історичної науки» (Записки ЧСВВ, 1960. — Т. III), «Матеріали до родословної Косачів» (Рід і знамено, 1947. — Ч. 2), «Олександр Лазаревський (1834 — 1902) і українське родознавство» (Рід і знамено, 1947. — Ч. 4), «Нарбут — мазепинець. Нові матеріали до біографії Юрія Нарбута» (Арка, 1948. — Ч. 2), «Микола Василенко й Вадим Модзалевський» (VI. — 1966. — № 2/3), «Проблема предків Миколи Гоголя» (VI. — 1967. — № 3/4; 1968. — № 1/4) та в монографіях «Ханенки» (Мюнхен, 1949), «Люди Старої України» (Мюнхен, 1959), «Опанас Лобисевич» (Мюнхен, 1966). Для науковця його генеалогічно-біографічні розвідки були основою розробки окремих проблем соціально-економічної, політичної й духовної історії України.

Спогади-роздуми історика про відомих діячів української культури (М. Грушевського, Д. Багалія, А. Шептицького, Б. Крупницького, М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмару, Н. Полонську-Василенко, Д. Дорошенка та інших) — не менш вагомий доробок на тлі оригінальних праць⁵². В них, як у дзеркалі, відбивається трагедія української інтелігенції різних поколінь. Вони мають величезний історико-літературний і громадсько-політичний сенс.

Звичайно, не на всіх аспектах багатогранної творчості О. П. Оглоблина ми змогли зупинитися, але й те, що проаналізовано, безумовно, засвідчує непересічну вагу праць історика для вітчизняної історіографії. Сподіваємося, що кращі твори дослідника займуть почесне місце в анналах української історичної науки для розкриття всіх «білих» та «чорних» плям, а ім'я науковця як визначного ідеолога й адепта українського відродження буде належним чином вшановане і на Батьківщині.

- ¹ ДА м. Києва, ф. Р-251, оп. 13, спр. 3, арк. 1.
- ² ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 276, арк. 19; спр. 6, арк. 78.
- ³ Там же, спр. 249, арк. 122 — 123.
- ⁴ Там же, спр. 247, арк. 18; спр. 239, арк. 17.
- ⁵ Там же, спр. 3, арк. 1 — 3.
- ⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 225, арк. 50.
- ⁷ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 2, арк. 29.
- ⁸ Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. — Ч. 2. — С. 62.
- ⁹ Згадана вже нами К. І. Стецюк зустрічала О. П. Оглоблина напередодні евакуації, й він сказав їй, що йому евакуюватися не запропонували. (Особисте свідчення К. І. Стецюк від 20 березня 1992 р.).
- ¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 6, арк. 105.
- ¹¹ Омельченко В. Проф. д-р Олександр Оглоблин... — С. 40.
- ¹² Держ. арх. Київ. обл. (далі — ДАКО), ф. 2356, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
- ¹³ Див.: Паньківський К. Від держави до Комітету. — Нью-Йорк, Торонто, 1970. — Кн. 10. — С. 106; Кубійович В. Мені 70. — Париж. Мюнхен, 1970. — С. 51 — 52.
- ¹⁴ ДАКО, ф. 2356, оп. 4, спр. 6-А, арк. 6; оп. 5, спр. 18-А, арк. 91 — 92; оп. 3, спр. 6, арк. 3.
- ¹⁵ Там же, ф. 2225, оп. 1, спр. 2, арк. 139.
- ¹⁶ Самчук У. На білому коні // Дзвін. — 1993. — № 2/3. — С. 101.
- ¹⁷ Винар Л. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина // УІ. — 1990. — № 1/4. — С. 104.
- ¹⁸ ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 365-А, арк. 15; Коваль М. В. Доля вчених та академічних установ на окупованій території // Історія Академії наук України. — К., 1993. — С. 113 — 114.
- ¹⁹ ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 172, арк. 12.
- ²⁰ Там же, оп. 1, спр. 2, арк. 62, 118 — 118 зв.
- ²¹ Король В. Бабин Яр: відоме і невідоме // Голос України. — 1991. — 14 серпня.
- ²² Коваль М. В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів // УІЖ. — 1993. — № 9. — С. 25.
- ²³ ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 176, арк. 2; спр. 29, арк. 56.
- ²⁴ Там же, ф. 2412, оп. 1, спр. 32, арк. 9; Григоріч І. Архів-музей Переходової доби // Старожитності. — 1992. — № 1. — С. 5; Ульяновський В. Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета // Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. — К., 1992. — Т. 1. — С. XXXVII; З листів Д. І. Дорошенка до О. П. Оглоблина // УІ. — 1965. — № 3/4. — С. 86 — 87.
- ²⁵ Коваль М. В. Доля української культури за «нового порядку» (1941 — 1944 рр.) // УІЖ. — 1993. — № 11/12. — С. 33.
- ²⁶ ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 29, арк. 53, 60.
- ²⁷ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 322, арк. 28.
- ²⁸ Верба І. Діяльність комісії з української емблематики в окупованому Києві (літо 1942 р.) // Третя наукова геральдична конференція. — Львів, 1993. — С. 20 — 22.
- ²⁹ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 50, арк. 1 — 49.
- ³⁰ Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасників // УІ. — 1970. — № 1/3. — С. 35 — 36.
- ³¹ Див.: Лист О. П. Оглоблина до митрополита А. Шептицького від 29 вересня 1942 р. У ньому, зокрема, зазначалося про трагічне становище української інтелігенції в окупованому Києві // Центр. держ. іст. арх. України у м. Львові, ф. 408, оп. 1-Т, спр. 91, арк. 1 — 2.
- ³² ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 221, арк. 34.
- ³³ Феденко П. Ісак Мазепа. — Лондон, 1954. — С. 137 — 139.
- ³⁴ Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет: сторінки спогадів // УІ. — 1965. — № 3/4. — С. 46.
- ³⁵ Омельченко В. Проф. д-р Олександр Оглоблин... — С. 41.
- ³⁶ Українська літературна газета. — 1958. — № 7 (липень).
- ³⁷ Повідомлено автору іноземним членом НАН України О. Й. Прицаком 23 березня 1992 р.

- ³⁸ Я н і в В. Студії і матеріали до новітньої української історії. — Мюнхен, 1970. — С. 56.
- ³⁹ Див.: УІ. — 1989. — № 1/3. — С. 167.
- ⁴⁰ Д о м б р о в с ь к и й О. Олександр Оглоблин і українське історичне товариство // УІ. — 1989. — № 4. — С. 34.
- ⁴¹ П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о Н. Історія України: В 2-х т. — К., 1992. — Т. 1. — С. 34.
- ⁴² Див., напр., М а р о ч к і н В. Гірка чаша Івана Мазепи // Україна. — 1989. — № 25. — С. 14 — 15.
- ⁴³ В и н а р Л. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби // УІ. — 1989. — № 4. — С. 46 (прим. 9).
- ⁴⁴ В и н а р Л. Нашим головним завданням було задержати і розвинути наукову схему історії України // Старожитності. — 1992. — № 15. — С. 7.
- ⁴⁵ О. П. Оглоблин / Там же. — 1992. — № 5. — С. 16; О м е л ь ч е н к о В. Похорон проф. Олександра Оглоблина // УІ. — 1993. — № 1/4. — С. 241.
- ⁴⁶ О г л о б л и н О. До питання про автора літопису Самовидця // Записки історико-філологічного відділу ВУАН (далі — ЗІФВ). — К., 1926. — Кн. VII — VIII. — С. 181 — 196.
- ⁴⁷ Див.: В и н а р Л. Наукова творчість О. П. Оглоблина // УІ. — 1970. — № 1/3. — С. 10.
- ⁴⁸ О г л о б л и н А. П. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. — К., 1925. — 270 с; О г л о б л и н А. П. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. — К., 1925. — 232 с. (Премія Укрголовауки за 1926 рік); О г л о б л и н О. П. Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика. — К., 1932. — 284 с; О г л о б л и н О. П. Нариси з історії капіталізму на Україні. — К., 1931. — Вип. 1. — 174 с; О г л о б л и н О. Транзитний торг України за першу половину XIX ст. — К., 1927. — 48 с; О г л о б л и н О. Історія господарства України (конспект лекцій, прочитаних в КІНГ). — К., 1929. — 145 с; О г л о б л и н А. П. Рабочие на Топальской мануфактуре в 1771 году // Архив истории труда в России. — Петроград, 1923. — № VI — VII. — С. 41 — 51; О г л о б л и н О. Старовинна українська фабрика // Червоний шлях. — Харків, 1926. — № VII. — С. 91 — 100; О г л о б л и н О. Архів Києво-Межигірської фабрики // ЗІФВ. — К., 1926. — Кн. IX. — С. 332 — 342; О г л о б л и н О. Справа Дарагоненка 1728 — 1729 рр. // ЗІФВ. — К., 1927. — Кн. X. — С. 299 — 303; О г л о б л и н О. Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби // Архівна справа. — Харків, 1928. — № VII. — С. 3 — 15; О г л о б л и н О. Проблема української економіки в науковій і громадській думці кінця XIX ст. // Червоний шлях. — 1928. — № IX — X. — С. 165 — 179; О г л о б л и н О. Одеське порто-франко // Наукові записки КІНГу. — К., 1928. — № IX. — С. — 37 — 47; О г л о б л и н О. Архів Шосткінського порохового заводу // Архівна справа. — 1930. — № XII. — С. 3 — 11; О г л о б л и н О. Бавовняна промисловість на Україні в XVIII — XIX ст. // Червоний шлях. — 1929. — № III. — С. 117 — 135; О г л о б л и н О. Архів Бахмутських і Торських соляних заводів (XVIII ст.) // Архівна справа. — 1929. — № IX — X. — С. 34 — 48; О г л о б л и н О. Польський капітал і український ринок за першої половини XIX сторіччя // Прапор марксизму. — Харків, 1929. — № 6. — С. 147 — 177; О г л о б л и н О. П. Донбас в історії українського господарства // Масовик. — Сталіно, 1929. — № IX — X. — С. 14 — 16; О г л о б л и н О. Закавказький транзит і Україна в першій половині XIX ст. // Праці Комісії для вивчення соціально-економічної історії України при ВУАН. — К., 1931. — Вип. 1. — С. 279 — 294; О г л о б л и н О. До історії парцелярно-фаянсової промисловості на Україні // Там же. — С. 273 — 277; О г л о б л и н О. До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні // Архіви Радянської України. — 1932. — № 1/2. — С. 137 — 152; О г л о б л и н А. П. К истории металлургии на Правобережной Украине в первой половине XIX ст. // Труды исторического факультета КГУ. — К., 1939. — Т. 1. — С. 41 — 69; О г л о б л и н А. П. Домны Правобережной Украины XVIII — XIX ст. // Труды исторического факультета КГУ. — К., 1941. — Т. II. — С. 155 — 206; тощо.
- ⁴⁹ О г л о б л и н О. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). — К., 1930. — 65 с; О г л о б л и н О. До історії будничкої промисловості за часів Хмельниччини // ЗІФВ. — К., 1927. — Кн. X. — С. 303 — 310; О г л о б л и н О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 р. // Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія. — К., 1927. — С. 20 — 744; О г л о б л и н О. До історії Руїни // ЗІФВ. — К., 1927. — Кн. XII. — С. 200 — 215; О г л о б л и н О. До історії повстання Петра Іваненка (Петрика) // ЗІФВ. — К., 1928. — Кн. XIX. — С. 226 — 230; О г л о б л и н О. Вірші Н. Поплонського р. 1691 // ЗІФВ. — К., 1928. — Кн. XXI — XXII. — С. 310 — 317; О г л о б л и н О. До історії політичної думки на початку XVIII ст. // ЗІФВ. — К., 1928. — Кн. XIX. — С. 231 — 241; О г л о б л и н О. Мазепа і повстання Петра Іваненка (Петрика) // ЗІФВ. — К., 1929. — Кн. XXIV. — С. 189 — 219; О г л о б л и н О. Орлик і Петрик // ЗІФВ. — К., 1929. — Кн. XXV. — С. 100 — 104; О г л о б л и н О. П. Україна в кінці XVII і в першій чверті XVIII ст. // Комуністична освіта. — К., 1939. — № 1. — С. 44 — 50; № 2. — С. 92 — 100; О г л о б л и н О. Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика // Записки Львівського державного університету. — Львів, 1940. — Т. I. — С. 59 — 72; тощо.
- ⁵⁰ Б о й к о Ю. Проф. д-р О. П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України // Б о й к о Ю. Вибрані праці. — К., 1992. — С. 303.
- ⁵¹ Однією з перших праць дослідника з історії української церкви була стаття «Захарія Корнилович, єпископ Переяславський, коад'ютор Київської митрополії (1700 — 1715)» (1920), яка з різних обставин не була опублікована.
- ⁵² О г л о б л и н О. Великий і світлий пам'яті митрополита Андрея Шептицького (Спогади) // Логос. — 1955. — Т. IV. — С. 50 — 56; О г л о б л и н О. Пам'яті акад. Д. І. Багалія

(1857 — 1932) // Україна. — 1932. — № 1/2. — С. 167 — 170; Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857 — 1932 — 1957) // УІ. — 1988. — № 1/4. — С. 92 — 105; Оглоблин О. Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко // Наукові записки УВУ. — Мюнхен, 1963. — Т. 7. — С. 95 — 100; Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський. — Мюнхен, Нью-Йорк, 1966. — 11 с.; Оглоблин О. Слово про Любомира Винара // Любомир Винар — історик, педагог, бібліограф. — Мюнхен, Нью-Йорк, Торонто, 1982. — С. 11 — 12; Оглоблин О. Спогади про Миколу Зерова й Павла Филиповича // Хроніка 2000. Наш край. — 1993. — № 1/2. — С. 87 — 104; Оглоблин О. Борис Крупницький (1894 — 1956) // Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. — К., 1991. — С. 5 — 8; та інші.